

УДК 595.(09)

© 2015 Є. М. Білецький, М. Д. Євтушенко, Г. В. Байдик

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

КАФЕДРИ ЗООЛОГІЇ ТА ЕНТОМОЛОГІЇ ІМ. Б. М. ЛИТВИНОВА — 175 РОКІВ

Білецький Є. М., Євтушенко М. Д., Байдик Г. В. Кафедрі зоології та ентомології ім. Б. М. Литвинова — 175 років. Наведено історію становлення і розвитку кафедри зоології та ентомології ім. Б. М. Литвинова протягом 175 років (1840–2015 рр.).....9 назв.

Ключові слова: кафедра зоології та ентомології, історія становлення і розвитку.

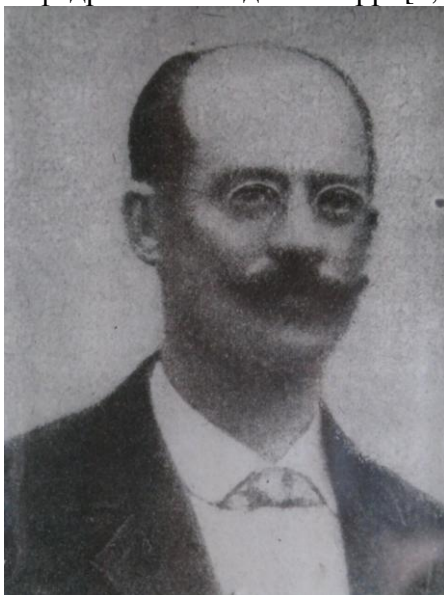
Белецкий Е. Н., Евтушенко Н. Д., Байдык Г. В. Кафедре зоологии и энтомологии им. Б. М. Литвинова — 175 лет. Показана история становления и развития кафедры зоологии и энтомологии им. Б. М. Литвинова на протяжении 175 лет (1840–2015 гг.).9 назв.

Ключевые слова: кафедра зоологи и энтомологии, история становления и развития.

Bilets'kyi Ye. M., Yevtushenko M. D., Bajdyk H. V. 175 years to the chair of zoology and entomology named after B. M. Lytvynov. The history of formation and development of the chair of zoology and entomology named after B. M. Lytvynov during 175 years (1840–2015 years) is given..... 9ref.

Key words: chair of zoology and entomology, history of formation and development.

Кафедра зоології та ентомології заснована в 1840 р. після приєднання до Маримонтського інституту землеробського господарства Варшавської лісівничої школи. У ті далекі часи основи навчальної, методичної та наукової роботи закладали відомі професори В. М. Ястржембський, Л. Ф. Богутський, магістр зоології професор А. Д. Карпинський, який очолював кафедру з 1840 до 1871 рр., кандидат природничих наук Є. М. Васильєв (відомий учений — знавець шкідників цукрових буряків), що завідував кафедрою з 1876 до 1890 рр. [2, 4, 5, 7].

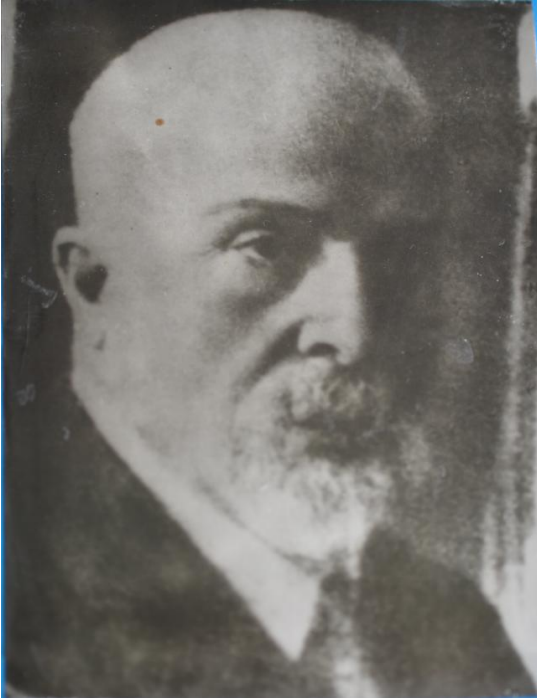
А. Д. Карпинський

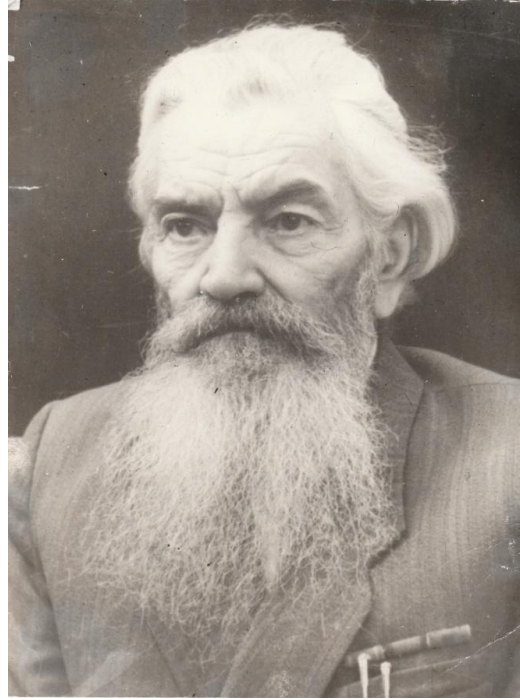
Є. М. Васильєв

Період 1890–1905 рр. позначився різким скороченням кількості студентів після їхніх заворушень у 1891–1892 рр. у зв'язку зі складною внутрішньою ситуацією в Росії, тривалою жорстокою посухою, неврожаєм і страшенним голодом 1891–1892 рр. (тоді в Росії голодувало 35 млн осіб). Але, незважаючи на скруту, уряд за результатами комісії погодився на збереження вищої аграрної освіти в Росії.

З 1905 по 1930 рр. кафедрою завідував професор Іван Костянтинович Тарнані — талановитий викладач, природознавець-популяризатор, улюбленець студентів. У 1914 р. після переїзду з інститутом у Харків він удосконалював викладання зоології та ентомології, проводив дослідження шкідливих організмів у Харківській губернії.

І. К. Тарнані

В. Г. Аверін (1885–1955 рр.)

З 1930 до 1956 рр. кафедрою завідував професор, доктор с.-г. наук В. Г. Аверін, відомий учений-енциклопедист, який декілька років був завідувачем відділу захисту рослин Народного комісаріату землеробства України, 26 років присвятив науковим дослідженням із проблем захисту рослин, вперше ще в 30-ті рр. минулого століття обґрунтував необхідність зрівняльно-екологічного підходу при дослідженнях динаміки популяцій у зоології та ентомології. Підготував трьох кандидатів наук [9].

З 1956 до 1971 рр. кафедру очолював доктор біологічних наук, професор О. О. Мігулін — видатний учений у галузі теоретичної та прикладної зоології і сільськогосподарської ентомології. О. О. Мігулін декілька років завідував Центральною (республіканською) станцією захисту рослин. Під його керівництвом у 1925 р. було організовано службу сигналізації і прогнозів появи шкідників в Україні, методи якої були потім розповсюджені на території колишнього СРСР, а в 1926 р. — Ізюмський і Куп'янський спостережні пункти (СП). Відповідно до завдання «Совета труда и обороны (СТО)» під керівництвом О. О. Мігуліна (1927 р.) було проведено суцільне обстеження виноградників України, складено карту розповсюдження філоксери в республіці. На підставі цієї роботи видано закон про заходи боротьби з цим шкідником. Професор О. О. Мігулін заснував у захисті рослин історико-статистичний підхід при аналізі динаміки популяцій шкідливих організмів. Підготував двох докторів і 23 кандидатів наук [9].

О. О. Мігулін (1893–1989 рр.)

Б. М. Литвинов (1921–2011 рр.)

Під керівництвом В. Г. Аверіна і О. О. Мігуліна (1924 р.) уперше в Україні в районі селища Савинці Балаклійського району Харківської області було випробувано авіахімічний спосіб захисту с.-г. рослин від сарани італійської, який був запроваджений у виробництво. У 1931–1932 рр. В. Г. Аверін і О. О. Мігулін брали активну участь у створенні першого в Україні факультету захисту рослин в ХСГІ ім. В. В. Докучаєва.

З 1971 до 1991 рр. кафедру очолював доктор біологічних наук, професор Б. М. Литвинов — відомий учений і педагог, послідовник наукової та педагогічної школи професорів В. Г. Аверіна і О. О. Мігуліна, яка відома далеко за межами України.

Б. М. Литвинов є засновником фундаментального напрямку — популяційна динаміка шкідників плодових культур — та розробником комплексної екологічно орієнтованої системи їхнього захисту. Дисертаційне дослідження Б. М. Литвинова виходить за межі традиційних хімічних засобів захисту рослин і має всі ознаки інтегрованої системи захисту, хоча цей термін і не вживається в його багаторічній праці. Запропонований ним захист плодових насаджень поєднує в собі вивчення комплексу взаємопов'язаних організмів протягом тривалого часу (15 років) та особливу тактику знищувальних заходів шляхом регуляції чисельності шкідника і доведення її до певної величини, а також застосування, крім хімічного, ще й біологічного і мікробіологічного методів захисту.

Литвинов Б. М. підготував двох докторів та 24 кандидатів наук. Учні і послідовники Б. М. Литвинова продовжують дослідження створеної ним наукової школи з актуальних питань удосконалення екологічно орієнтованого захисту плодових та інших сільськогосподарських культур від шкідників [6; 8 9].

Литвинов Б. М. — співавтор двох видань підручника «Сельскохозяйственная энтомология» (1976, 1983) за редакцією О. О. Мігуліна, «Справочника по защите растений» (1989), навчального посібника «Сельскохозяйственная энтомология» (1997), останні два видання вийшли за його редакцією. Для забезпечення навчального процесу за роки незалежності України за його редакцією вийшли підручник «Сільськогосподарська ентомологія» (2005), «Практикум із сільськогосподарської ентомології» (2009), два видання навчального посібника «Шкідники лісових насаджень» (2005, 2008), «Сільськогосподарська ентомологія. Назви основних шкідників сільськогосподарських

культур і лісових насаджень» (2007, 2010). Велику увагу Б. М. Литвинов приділяв удосконаленню навчального процесу, естетичному оформленню кафедри. Під керівництвом вченого і за його активної участі створено низку унікальних наочних навчальних посібників для підготовки, контролю і самоконтролю знань студентів зі спеціальних дисциплін: зоології, загальної і сільськогосподарської ентомології (співавтор доцент В. І. Опаренко). Протягом 11 років Б. М. Литвинов успішно очолював Харківське відділення Українського ентомологічного товариства, 5 років – спеціалізовану вчену раду із захисту докторських та кандидатських дисертацій зі спеціальності «ентомологія», 15 років – господарсько-договірну тематичну роботу із впровадження наукових розробок кафедри у виробництво, багато років був відповідальним редактором збірників наукових праць факультету захисту рослин.

Рішенням вченої ради Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (протокол № 2 від 25 лютого 2015 р.) кафедрі зоології та ентомології присвоєно ім'я професора Б. М. Литвинова.

Професори В. Г. Аверін, О. О. Мігулін, Б. М. Литвинов заклали фундамент пріоритетного в екології і захисті рослин напряму — управління динамікою популяцій шкідливих і корисних організмів, підготували талановитих учнів і послідовників. У той період колектив кафедри плідно працював під керівництвом цих учених. Значна увага приділялась підготовці кандидатів і докторів наук. У 60–80-ті рр. викладачі кафедри розробили і впровадили в навчальний процес курс «Шкідливі нематоди, кліщі, гризуни», уточнили економічні пороги шкідливості багатьох видів, розробили і виготовили перші в інституті автоматизовані навчальні стенди із систематики комах і шкідників сільськогосподарських культур.

У різні роки на кафедрі працювали: Й. Т. Покозій, Д. А. Ховріна, З. П. Борисова, Л. Ф. Краснопольська, Х. Х. Рамакаєв (декан факультету захисту рослин, 1970–1992 рр.), В. І. Цибулько, К. Г. Ваганова, А. Й. Ковалик, В. І. Опаренко, А. В. Захаренко, Г. І. Шаруда, О. І. Мезенцев, О. Л. Зозуля, А. П. Лук'янченко, О. С. Тертишний, Д. Д. Ющук.

З 1991 по 2010 рр. кафедрою зоології та ентомології завідував доктор біологічних наук, професор, академік ВШ України Є. М. Білецький [9]. Білецьким Є. М. обґрунтована системна теорія циклічності динаміки популяцій і розроблений міжсистемний метод прогнозування масових розмножень шкідливих комах. Цей метод застосовується в Україні, країнах СНД, Конго, Нігерії, країнах Близького і Середнього Сходу, штаті Флорида (США) і в Китаї. Є. М. Білецький підготував двох докторів і 13 кандидатів наук. Ним заснована наукова школа «Проблеми багаторічного прогнозування масових розмножень шкідливих комах. Є. М. Білецький є співавтором галузевих стандартів ОПІ і ОКХ «Бакалавр» і «Магістр» напряму «Захист рослин» МОН, навчального підручника і посібника «Сільськогосподарська ентомологія», п'ять монографій. Опублікував одну одноосібну монографію «Массовые размножения насекомых. История, теория, прогнозирование» (2011). На кафедрі зоології та ентомології всього було створено чотири наукові школи професорами В. Г. Аверіним, О. О. Мігуліним, Б. М. Литвиновим, Є. М. Білецьким.

З 2010 р. і дотепер кафедрою зоології та ентомології ім. Б. М. Литвинова завідує канд. с.-г. наук, доцент Г. В. Байдик — одна з численних учнів професора Б. М. Литвинова [3]. Її наукові інтереси — вивчення закономірностей багаторічної динаміки популяцій шкідників зернових колосових культур і вдосконалення комплексної системи захисту рослин. Співавтор одного підручника і семи навчальних посібників та ін.

Є. М. Білецький**Г. В. Байдик**

У цей час на кафедрі працюють: професори М. Д. Євтушенко (ректор ХНАУ 1996–2007 рр.), В. Л. Мешкова, доценти Г. В. Байдик, Л. Я. Сіроус, І. П. Леженіна, М. О. Філатов, І. В. Забродіна (в. о. декана факультету захисту рослин), старші викладачі, кандидати с.-г. наук: Ю. В. Васильєва, С. В. Станкевич, асистент В. В. Вільна, старші лаборанти Н. П. Варжеленко, А. О. Саліна. Кафедра є випусковою на факультеті захисту рослин, готує фахівців ОС «бакалавр» та «магістр». Викладачі кафедри забезпечують навчальний процес на факультетах: захисту рослин, агрономічному, агрохімії та ґрунтознавства, лісового господарства (денна та заочна форма навчання), в Інституті післядипломної освіти. Викладаються такі дисципліни: агрозоологія, родентологія, загальна та с.-г. ентомологія, карантин рослин, кліщі, нематоди, лісова зоологія, лісова ентомологія, моніторинг шкідників с.-г. культур, управління чисельністю комах-фітофагів, комп'ютерні технології у захисті рослин, захист декоративних і квіткових рослин, основи наукових досліджень, світові агротехнології у захисті рослин, екологія комах, ентомологічні методи експериментальних досліджень, технічна ентомологія та ін.

За роки незалежності України викладачі кафедри видали підручник «Сільськогосподарська ентомологія» (2005), навчальні посібники «Практикум з сільськогосподарської ентомології» (2009), «Шкідники лісових насаджень» (2005, 2008) з грифом Міністерства аграрної політики України, навчальні посібники для аграрних вузів України і фактично повністю забезпечили навчальний процес на кафедрі.

Основний напрям науково-дослідної роботи кафедри — «Обґрунтувати теорію і розробити прийоми управління динамікою популяцій шкідливих і корисних комах на основі фітосанітарних прогнозів різної завчасності», який включає 14 розділів.

При кафедрі була створена і працювала до 2010 р. проблемна лабораторія екології комах (завідувач лабораторії кандидат біологічних наук В. М. Грама), де співробітники і викладачі кафедри розробляли екологічні основи інтегрованого захисту с.-г. культур з урахуванням охорони навколишнього середовища.

Фундаментальні проблеми систематики й екології комах вивчав професор О. В. Захаренко (1948–2004), він був провідним ентомологом-неуроптерологом світового рівня, екологом-степознавцем, фахівцем заповідної справи. Він розробив новітні підходи щодо організації й оптимізації заповідної справи. Професор О. В. Захаренко заснував журнал «Известия Харьковского энтомологического общества» і протягом багатьох років був його головним редактором. Підготував одного доктора і трьох кандидатів наук [9].

Склад співробітників кафедри, 2015 р.

1-й ряд (зліва направо): Євтушенко Микола Дмитрович (кандидат біологічних наук, професор), Сіроус Лідія Яківна (кандидат сільськогосподарських наук, доцент), Байдик Галина Василівна (кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувач кафедри), Білецький Євген Миколайович (доктор біологічних наук, академік АН вищої освіти України, професор), Мешкова Валентина Львівна (доктор сільськогосподарських наук, професор, академік ЛАНУ), Леженіна Ірина Павлівна (кандидат біологічних наук, доцент).

2-й ряд (зліва направо): Васильєва Юлія Володимирівна (кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач), Філатов Михайло Олексійович (кандидат біологічних наук, доцент, докторант), Станкевич Сергій Володимирович (кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач), Забродіна Інна Вікторівна (кандидат сільськогосподарських наук, доцент), Вільна Вікторія Віталіївна (асистент), Саліна Алла Олександрівна (старший лаборант)

Мешкова В. Л., доктор с.-г. наук, професор підготувала сімох кандидатів наук. Автор чотирьох монографій, одного патенту, співавтор навчального посібника з грифом Міністерства аграрної політики та ін. Її наукові інтереси — вивчення динаміки популяцій лісових комах, їхнього поширення і шкідливості.

У цей час плідно продовжує дослідження учень наукової школи професора Б. М. Литвинова професор М. Д. Євтушенко з учнями — І. В. Забродіною, С. В. Станкевичем, В. В. Вільною за пріоритетними напрямками, а саме: багаторічна динаміка популяцій і прогноз масового розмноження шкідників плодових культур, шкідників ріпака і гірчиці. За результатами досліджень стосовно шкідників ріпака і гірчиці М. Д. Євтушенко і С. В. Станкевичем отримано патент на корисну модель та золоту медаль на виставці «Агро-2014» (м. Київ) за цю розробку. М. Д. Євтушенко — заслужений працівник освіти України, автор і співавтор трьох підручників, двох практикумів, 16 навчальних посібників, чотирьох монографій, двох винаходів та ін.; підготував трьох кандидатів наук [1].

Фундаментальні дослідження структури й функціонування комплексу двокрилих в агроценозах вивчає доцент І. П. Леженіна (вона підготувала одного кандидата наук); є співавтором підручника, «Червоної книги Харківської області». Комплексу шкідників,

запилювачів і ентомофагів насінневого амаранта присвячені дослідження І. П. Леженіної і Ю. В. Васильєвої. Ними отримано патент на корисну модель. Вони є співавторами двох навчальних посібників з родентології.

Системні дослідження багаторічної динаміки популяцій і розроблення критеріїв їх прогнозування виконує доцент Л. Я. Сіроус. Співавтор одного підручника і чотирьох навчальних посібників.

Прийоми використання диких бджолиних — запилювачів люцерни та інших меліттофільних культур і основи їх охорони розробляє доцент М. О. Філатов. За цю розробку отримав золоту медаль на виставці «Агро-2013» (м. Київ). Він співавтор видань «Червона книга України», «Червона книга Харківської області», «Червона книга Дніпропетровської області» і «Червона книга Криму».

При кафедрі функціонує аспірантура за спеціальністю «Ентомологія» та докторантура. За останні півстоліття підготовлено 84 кандидатів і вісім докторів наук.

Співробітники кафедри (Є. М. Білецький, М. Д. Євтушенко, В. Л. Мешкова, Г. В. Байдик, Л. Я. Сіроус) протягом декількох каденцій брали активну участь в атестації кадрів вищої кваліфікації в спеціалізованій вченій раді за спеціальністю «Ентомологія та фітопатологія».

До 175-річчя кафедри 21–22 травня 2015 р. було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Фундаментальні та прикладні дослідження в зоології».

Бібліографічний список: 1. Байдик Г. В. Євтушенко Микола Дмитрович (до 65-річчя від дня народження) / Г. В. Байдик // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Фітопатологія та ентомологія». — 2012. — № 11. — С. 171–173. 2. Белецкий Е. Н. Кафедре зоологии и энтомологии — 155 лет / Е. Н. Белецкий // Сборник научных трудов кафедры зоологии и энтомологии (к 155-летию кафедры). — Х.: ХНАУ, 1996. — С. 2–3. 3. Білецький Є. М. Байдик Галина Василівна (до 60-річчя від дня народження) / Є. М. Білецький // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Фітопатологія та ентомологія». — 2012. — № 11. — С. 166–167. 4. Білецький Є. М. Кафедра зоології та ентомології / Є. М. Білецький // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Ентомологія та фітопатологія». — 2006. — № 12. — С. 122–124. 5. Білецький Є. М. Кафедри зоології та ентомології — 175 / Є. М. Білецький // Фундаментальні та прикладні дослідження в зоології: матер. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю кафедри зоології та ентомології ім. Б. М. Литвинова ХНАУ ім. В. В. Докучаєва (1840–2015), 21–22 травня 2015 р. — Х.: ХНАУ, 2015. — С. 7–9. 6. Євтушенко М. Д. Професор Б. М. Литвинов — талановитий педагог, вчений та організатор / М. Д. Євтушенко, Г. В. Байдик // Фундаментальні та прикладні дослідження в зоології: матер. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю кафедри зоології та ентомології ім. Б. М. Литвинова ХНАУ ім. В. В. Докучаєва (1840–2015), 21–22 травня 2015 р. — Х.: ХНАУ, 2015. — С. 9–12. 7. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва (1816–2011): монографія / О. М. Голюкова, А. І. Кравцов, Р. І. Киричок та ін. — Х.: ХНАУ, 2011. — С. 217–220. 8. Пам'яті Бориса Митрофановича Літвінова (1921–2011 рр.) / М. Д. Євтушенко, Г. В. Байдик // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Фітопатологія та ентомологія». — 2011. — № 9. — С. 163–164. 9. Педагоги-вчені Харківського державного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва: Біографічний довідник / [Упорядник Р. І. Киричок]. — Х.: Основа, 2001. — 136 с.

Одержано редколегією 26.12.2015 р.

E-mail: fzf_dekanat@ukr.net